

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ВИКЛАДАЧІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ІЗ ЦІНІЧНИМ СПРИЙНЯТТЯМ НАВКОЛИШНЬОЇ ДІЙСНОСТІ

Присвячено емпіричному дослідженню ціннісних орієнтацій як регуляторів педагогічної діяльності. Зокрема, розглядаються психологічні особливості ціннісних орієнтацій викладачів вищих навчальних закладів, які відрізняються ціннісним сприйняттям навколишньої дійсності.

Ключові слова: викладач, педагогічна діяльність, ціннісність, ціннісні орієнтації.

Постановка проблеми

Вступ. Формування особистісної ціннісної структури індивіду виступає найважливішим фактором процесу соціалізації, за допомогою якого людина стає повноправним членом суспільства у всій повноті соціальних взаємин. Саме цінності, які засвоюються людиною та стають ціннісними орієнтаціями, спрямовують її свідомість, поведінку та ставлення до навколишньої дійсності. Це поняття розглядається в різних науках: аксіології, філософії, соціології, біології, психології, адже в цінностях сконденсовано досвід і результат пізнання минулих поколінь людей, що відтворюють спрямованість культури у майбутні цінності, які розглядаються як найважливіші елементи культури, що надають їй єдність та цілісність.

У сучасних умовах, пов'язаних із трансформаціями, що наразі відбуваються в галузі освіти, роль викладача, як ефективного транслятора складної системи знань, тільки посилюється, а вимоги до його особистості безперервно зростають. Світоглядні установки, до яких можна віднести й ціннісні орієнтації, відносяться до числа базових основ особистості. Система цінностей опосередковує соціальну поведінку конкретного індивіду і, що дуже важливе — його професійну діяльність.

Педагогічна діяльність, безумовно, належить до числа професій, що вимагають від фахівця цілої низки якостей — він має знати предмет, який викладає, розвивати в собі широкі дослідницькі інтереси та пізнавальні потреби, гнучкість, глибину, критичність, самостійність мислення, спрямованість на постійне особистісне зростання, орієнтацію на загальнолюдські цінності та багато інших якостей. Також викладач має бути організованим, відкритим, доброзичливим у спілкуванні з колегами та студентами, відрізнятися ініціативним і відповідальним підходом до праці.

Аналіз останніх досліджень. Без сумніву, в основі регуляції соціальної поведінки, професійної діяльності викладачів та їх ставлення до навколишньої дійсності знаходиться система ціннісних орієнтацій (Ф. Гоноболін, Н. Кузьміна, Л. Мітіна, В. Сластенін та ін.). Вивчення закономірностей та «технологій» роботи внутрішнього світу викладача як особистості, яка реалізує себе в професійній діяльності, являє собою дуже складне завдання. Розуміння значущості цієї проблеми ставить питання про першорядну важливість вияву та розвитку системи ціннісних орієнтацій викладачів. Отже, все вищевикладене обумовлює необхідність розгляду цієї проблеми більш детально та глибоко.

Загалом, питанню ціннісних орієнтацій особистості присвячено роботи багатьох закордонних та вітчизняних психологів.

Закордонні дослідники у більшості випадків розглядають ціннісні орієнтації як установки свідомості індивіду щодо деякої соціальної цінності (Ф. Знанецький, М. Рокіч, Г. Олпорт, Т. Парсонс, У. Томас та ін.).

У вітчизняній науці виокремлюються три основних напрямки у розгляді ціннісних орієнтацій: як спрямованість особистості на цінності (Б. Ананьєв, Л. Божовіч, Є. Головаха, О. Ковальов); як вищий рівень фіксованих установок особистості (А. Здравомислов, Ш. Надірашвілі, Д. Узнадзе, В. Ядов); як домінуюче ставлення до об'єктів навколишньої дійсності на основі їх особистісної значущості (О. Бодальов, Б. Братусь, Є. Ісаєв, Б. Ломов, В. Мясіщев, В. Слободчиков).

Незважаючи на багатий накопичений матеріал та проведені спеціальні дослідження ціннісно-мотиваційної сфери особистості в професійній діяльності, наразі недостатньо повно представлено аналіз психологічних особливостей ціннісних орієнтацій особистості на етапі виконання професійної діяльності, зокрема педагогічної. Між тим, якщо ціннісні орієнтації особистості викладача не співвідносяться із вимогами, що висуваються до цієї професії, спостерігаються серйозні складнощі у формуванні системи ціннісних орієнтацій викладача. Особливо це питання стає актуальним зараз, враховуючи значущу представленість у сучасному світі такої деструктивної особистісної риси, як цинічність, яка виникає в рамках певної культури у формі ідеологічної обумовленості та виокремлює норми життєдіяльності людей, а також визначає психологічні особливості як сприйняття навколишньої дійсності в цілому, так й поведінки людей у певному суспільстві.

Наразі можна констатувати, що психологічні фактори і механізми формування та розвитку системи ціннісних орієнтацій особистості стосовно професійної діяльності, зокрема педагогічної, на жаль, є недостатньо вивченими. Також мало розроблені прийоми відповідного цілеспрямованого впливу на цей процес.

Мета цієї статті полягає в емпіричному дослідженні психологічних особливостей ціннісних орієнтацій викладачів вищих навчальних закладів, які, що заслуговує особливої уваги нині, відрізняються цинічним сприйняттям навколишньої дійсності.

Виклад основного матеріалу

Ціннісні орієнтації, являючись одним із центральних особистісних новоутворень, виражають свідоме ставлення людини до навколишньої дійсності, й в цій своїй якості визначають широку мотивацію її поведінки та здійснюють суттєвий вплив на всі сторони її дійсності. Особливого значення набуває зв'язок ціннісних орієнтацій зі спрямованістю особистості. Адже система ціннісних орієнтацій визначає змістовну сторону спрямованості особистості та складає основу її поглядів на навколишній світ, інших людей, себе самої, а також основу світогляду, ядро мотивації та «філософію життя».

Ціннісні орієнтації – це спосіб диференціації об'єктів дійсності за їх значущістю (позитивною або негативною). Спрямованість особистості виражає одну з самих суттєвих її характеристик, що визначає соціальну й моральну цінність особистості. Зміст спрямованості — це, передусім, домінуючі, соціально обумовлені ставлення особистості до навколишньої дійсності. Саме через спрямованість особистості її ціннісні орієнтації знаходять своє реальне відображення в активній діяльності людини, тобто стають сталими мотивами діяльності та перетворюються у переконання.

У цьому дослідженні ми спираємось на визначення, яке надав С. Рубінштейн. Він характеризує цінність як значущість для людини чогось у світі, й тільки цінність, що визнається, здатна виконувати найважливішу ціннісну функцію — функцію орієнтира поведінці. Наявність цінностей є вираження небайдужості людини щодо довкілля, що виникає із значущості різних сторін, аспектів світу для людини, для її життя. Ціннісна орієнтація викриває себе у певній спрямованості свідомості та поведінці, що проявляється в суспільно значущих справах та діяннях [4].

На думку Б. Ломова, спрямованість — це «відношення того, що особистість отримує та бере від суспільства (маються на увазі й матеріальні, й духовні цінності), к тому, що вона йому надає, вносить в його розвиток» [3, 37]. У спрямованості виражаються суб'єктивні ціннісні ставлення особистості до різних сторін довкілля.

Сьогодні ми можемо констатувати, що в основі причин подібних явищ лежать трансформаційні процеси, які викликають корінні переміни в суспільному ладі та кризи, що ведуть до змін у свідомості людей. При цьому цинічність виступає як спосіб пристосування людей до нових умов існування. В основі розвитку цинічності лежать механізми переоцінки внутрішніх цінностей та створення власних етичних орієнтирів за відсутності можливостей самореалізації особистості задля підтримки внутрішньої особистісної рівноваги.

Спроба надати наукового значення моральним цінностям особистості була здійснена ще І. Кантом. Для його вчення характерна уява про «автономію» моральних цінностей від будь-якого вищого джерела. Кант вважав, що мораль й обов'язок існують у розумі та не потребують жодної божественної мети. Навпаки, із моралі виникає мета, що має сама по собі «абсолютну цінність» — особистість кожної окремої людини. Моральність, моральний закон і обов'язок у Канта протиставляються чуттєвій природі людини, її схильностям та щастю, яке полягає в їх задоволенні [1].

Ціннісні орієнтації, являючись психологічним органом, механізмом особистісного росту й саморозвитку, самі носять характер, що розвивається, та являють собою динамічну систему.

Отже, переходячи до результатів емпіричного дослідження та їх обговорення, зазначимо, що основу емпіричного інструментарію для проведення дослідження склали: методика багатофакторного дослідження особистості Р. Кеттелла [2] та методика дослідження ціннісних орієнтацій М. Рокіча [6]. Вибір цих методик зумовлено тим, що вони найчіткіше відображають завдання нашого дослідження, мають високу діагностичну здатність, стандартизованість, а також є можливість їх застосування у групі.

Загальну вибірку склали викладачі вищих навчальних закладів у кількості 130 осіб.

На першому етапі дослідження ми застосували методику багатофакторного дослідження особистості Р. Кеттелла. Використання цієї методики допомагає із загальної вибірки виокремити викладачів, які відрізняються високим показником прояву цинічності.

Методику багатофакторного дослідження особистості розроблено Р. Кеттеллом в руслі диспозиційної спрямованості вивчення особистості. В її основі лежить таке положення: риси являють собою основоположні конструкти особистості, що визначають ту сталість, яка спостерігається в поведінці людини. Отримані результати пояснюються особливостями, які характеризують фактори, що досліджуються. З усіх факторів, які можна дослідити за допомогою цієї методики, нас цікавив фактор А —

Відкритість-Відчуження (надалі – фактор А), який самим автором віднесено до методу виявлення цинічності. Використання цієї методики дає змогу визначити взаємозв'язок цинічності з іншими рисами особистості [5].

Отже, фактор А виступає показником двох цілком протилежних рис. При високих значеннях домінує полюс добросердя, який відображає природність та невимушеність поведінки, готовність до співробітництва, чуйне та уважне ставлення до людей, доброту й м'якосердя. Добросердні люди легко уживаються серед інших, добре та швидко адаптуються в незнайомій обстановці. Їх взаємини, як правило, складаються на перехресті співробітництва та компромісів з іншими. Полюс відчуженості, що відноситься до низьких позначок фактора А, характеризується холодністю, жорстокістю та формальністю в контактах з іншими людьми, оскільки взаємодія не спрямована на довколишніх та спілкування з ними. Людина з такою рисою часто буває недовірливою, повною скептицизму, похмурою та не полюбляє компромісів. Значуща негативна кореляція цинічності с фактором А вказує на спряженість цинічності з такими якостями, як відчуженість і байдужість, внутрішня напруга і скептицизм, що емпірично підтверджує характерні ознаки феномену цинічності, який проявляється як через неприйняття загальноновизнаних цінностей, так й ігнорування цінностей внутрішнього світу окремого індивіду.

Спираючись на результати, отримані за допомогою методики Кеттелла, із загальної вибірки було відібрано 20 осіб, які відрізняються високим показником представленості цинічності.

На наступному етапі для вже безпосереднього дослідження ціннісних орієнтацій відібраних нами викладачів із цинічним сприйняттям довкілля застосовано методику дослідження ціннісних орієнтацій М. Рокіча [6].

М. Рокіч розрізняє два класу цінностей:

- термінальні — переконання в тому, що кінцева мета індивідуального існування варта того, щоб до неї прямувати;
- інструментальні — переконання в тому, що якійсь образ дії або якості особистості є найкращим у будь-якій ситуації.

Такий поділ відповідає традиційному поділу на цінності-цілі та цінності-засоби.

Результати діагностики за методикою дослідження ціннісних орієнтацій М. Рокіча надані в табл. 1 та 2.

Таблиця 1

**Результати дослідження ціннісних орієнтацій викладачів
(термінальні цінності)**

Номер	Список А (термінальні цінності)	(%)
1	2	3
1	Активне діяльне життя	—
2	Життєва мудрість	—
3	Здоров'я (фізичне і психічне)	43,7
4	Цікава робота	—
5	Красота природи та мистецтва	—
6	Любов	2,1
7	Матеріально забезпечене життя	19,4
8	Наявність хороших і вірних друзів	—
9	Суспільне визнання	—

Продовження таблиці 1

1	2	3
10	Пізнання	—
11	Продуктивне життя	—
12	Розвиток	—
13	Розваги	10,1
14	Свобода	7,2
15	Щасливе сімейне життя	15,3
16	Щастя інших	—
17	Творчість	—
18	Впевненість в собі	2,1

Таблиця 2

**Результати дослідження ціннісних орієнтацій викладачів
(інструментальні цінності)**

Номер	Список Б (інструментальні цінності)	%
1	Акуратність	2,1
2	Вихованість	2,1
3	Високі запити	5,2
4	Життєрадісність	—
5	Старанність (дисциплінованість)	2,1
6	Незалежність (здатність діяти самостійно, рішуче)	24,8
7	Непримиренність до недоліків у собі та інших	13,7
8	Освіченість (широта знань, висока загальна культура)	5,2
9	Відповідальність	2,1
10	Раціоналізм	19,8
11	Самоконтроль (стриманість, самодисципліна)	2,1
12	Сміливість у відстоюванні своєї думки, поглядів	5,2
13	Гверда воля	5,2
14	Герпимість	—
15	Широта поглядів	5,2
16	Чесність	2,1
17	Ефективність у справах	2,1
18	Чуйність	—

Під час аналізу результатів за методикою дослідження ціннісних орієнтацій М. Рокіча виявлено, що перше місце в списку ранжированих дослідженими термінальними цінностей (табл. 1) займає цінність — «здоров'я» (фізичне та психічне), вона є пріоритетною для 43,7% досліджуваних викладачів. Друге рангове місце займає цінність — «матеріально забезпечене життя». Вона складає значущість для 19,4% досліджуваних. Третє місце займає така цінність як «щасливе сімейне життя». Вона являється значущою для 15,3% респондентів. Далі розташувалися такі цінності — розваги (10,1%), свобода (7,2%), любов (2,1%) та впевненість в собі (2,1%). Інші цінності, що запропоновані в списку, виявилися для досліджуваних викладачів в рівній ступені менш значущими. Це такі цінності, як: активне діяльне життя, життєва мудрість, цікава робота, краса природи та мистецтва, наявність хороших і вірних друзів, суспільне визнання, пізнання, продуктивне життя, розвиток, щастя інших, творчість.

В ієрархії інструментальних цінностей (табл. 2) домінує цінність — «не залежність». Вона є значущою для 24,8% досліджених викладачів. Цінність «раціоналізм» є значущою для 19,8% опитаних викладачів. Для 13,7% викладачів пріоритетною є така цінність як «непримиренність до недоліків у собі та інших». Менш значущими із

інструментальних цінностей є такі цінності, як: високі запити (5,2%), освіченість (5,2%), сміливість у відстоюванні своєї думки, поглядів (5,2%), тверда воля (5,2%), широта поглядів (5,2%), акуратність (2,1%), вихованість (2,1%), старанність (2,1%), відповідальність (2,1%), самоконтроль (2,1%), чесність (2,1%), ефективність у справах (2,1%).

Висновки

Світоглядні установки, зокрема, ціннісні орієнтації опосередковують ставлення людини до інших людей, визначають вибір засобів та способів взаємодії з ними. Ціннісні орієнтації викладача значимо опосередковують його діяльність, оскільки вона здійснюється в рамках соціальних систем (типу «людина – людина»). Зазначена обставина обумовлює необхідність дослідження цих аспектів у зв'язку з особистістю викладача, обставинами його життя й особливостями його професійної діяльності. Адже, без сумнівів, педагогічна діяльність є вельми специфічною, такою, що супроводжується високим навантаженням як на емоційну сферу, так й на особистість фахівця в цілому.

Результати проведеного емпіричного дослідження підтвердили наше припущення про наявний вплив цинічного сприйняття довкілля на психологічні особливості ціннісних орієнтацій викладачів. Це не може не викликати занепокоєння, адже в основі цинічності, яка, безперечно, визначає деструктивну сторону етичної складової особистості, лежить заперечення загальноприйнятих цінностей, невизнання внутрішнього світу іншої людини, нехтування загальнолюдськими принципами моралі тощо.

Так, отримані результати дають можливість констатувати, що такі інструментальні цінності, які віднесені М. Рокіч [7] до етичних, а саме: відповідальність, високі запити, самоконтроль, широта поглядів, — не займають належного місця в ієрархії ціннісних орієнтацій викладачів із цинічним сприйняттям довкілля. Такі альтруїстичні цінності, як терпимість та чуткість також не знаходять належного відображення. На жаль, дуже малий відсоток отримали й цінності, спрямовані на справу та самоствердження — акуратність, старанність, освіченість, сміливість, тверда воля, ефективність у справах, рівно як й цінності, віднесені до сприйняття інших людей — самоконтроль, чуйність, чесність. Проте найбільшу представленість отримали інструментальні цінності, які відносяться до індивідуальних — незалежність, раціоналізм, непримиренність до недоліків у собі та інших (табл. 2).

Щодо цінностей термінальних, то, як ми бачимо, такі цінності, які стосуються професійної самореалізації, а саме: активне діяльне життя, цікава робота, суспільне визнання, продуктивне життя, розвиток — не займають належного місця в ієрархії ціннісних орієнтацій викладачів. Натомість великий відсоток представленості отримали цінності, що відносяться до особистого життя — здоров'я, матеріально забезпечене життя, щасливе сімейне життя, свобода та задоволення (табл. 1), що говорить про егоїстичну спрямованість особистості та зацікленість на себе та своїх власних інтересах і потребах, при цьому, значна перевага надається скоріше потребам матеріальним, аніж духовним.

Підводячи підсумок проведеному емпіричному дослідженню, варто зазначити, що проблема вивчення системи ціннісних орієнтацій особистості викладача вищого навчального закладу є однією з найактуальніших і складних у педагогічній психології, адже ціннісні орієнтації особистості, що пов'язують її внутрішній світ із навколишньою дійсністю, являють собою складне та динамічне утворення, яке має багаторівневу ієрархічну, внутрішньо неоднорідну структуру.

Проведене нами емпіричне дослідження системи ціннісних орієнтацій викладачів вказує на недостатній рівень сформованості загально педагогічних і специфічних цінностей викладачів вищих навчальних закладів. Саме тому одним із найважливіших завдань наразі представляється спроба зорієнтувати викладачів саме на професійні пріоритети. Адже ціннісне ставлення до сфери педагогічної діяльності є неодмінною умовою й особистісного становлення викладача. Метою подальших досліджень у цій сфері має бути проведення роботи з розроблення відповідної програми та прийняття адекватних мір, спрямованих на підвищення в ціннісній системі викладачів вищого навчального закладу суб'єктивної значущості професійних цінностей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кант И. Критика чистого разума / И. Кант ; пер. с нем. Н. Лосского. — М. : Мысль, 1994. — 591 с.
2. Капустина . Н. Многофакторная личностная методика Р. Кеттелла / А. Н. Капустина. — СПб. : Речь, 2001. — 112 с.
3. Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии / Б. Ф. Ломов. — М. : Наука, 1984. — 448 с.
4. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. — СПб. : Питер, 2000. — 720 с.
5. Попов Л. М. Добро и зло в этической психологии личности / Л. М. Попов, О. Ю. Голубева, П. Н. Устин. — М. : ИП РАН, 2008. — 280 с.
6. Психологические тесты: в 2 т. / ред.-сост. А. А. Карелина. — М. : ВЛАДОС, 2002. — Т. 1. — С. 25–29.
7. Rokeach M. The nature of human values. — N.Y., Free Press, 1973.

Обищенко С. А.

ЭМПИРИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ЦЕННОСТНЫХ ОРИЕНТАЦИЙ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ С ЦИНИЧНЫМ ВОСПРИЯТИЕМ ОКРУЖАЮЩЕЙ ДЕЙСТВИТЕЛЬНОСТИ

Посвящена эмпирическому исследованию ценностных ориентаций как регуляторов педагогической деятельности. В частности, рассматриваются психологические особенности ценностных ориентаций преподавателей высших учебных заведений, отличающихся циничным восприятием окружающей действительности.

Ключевые слова: преподаватель, педагогическая деятельность, циничность, ценностные ориентации.

Obishchenko S. A.

THE EMPIRICAL RESEARCH OF THE VALUE ORIENTATIONS OF LECTURERS OF INSTITUTES OF HIGHER EDUCATION WITH THE CYNICAL PERCEPTION OF THE OUTWARD REALITY

The article is dedicated to the empirical research of the value orientations as regulators of the educational activity. In particular, the psychological peculiarities of the value orientations of lecturers of institutes of higher education with the cynical perception of the outward reality are examined.

Key words: lecturer, educational activity, cynicalness, value orientations.